

BELLE TEN

Cilt: XXXIX

NİSAN 1975

Sayı: 154

KÜLTEPE KAZILARINDA BULUNMUŞ OLAN İNSAN FİGÜRİNLERİ

ÖNDER BİLGİ

Bu makalenin konusunu teşkil eden ve “İdol” olarak tanımlanan 16 insan figürünü¹, Kültepe’de (Kaniş) 1959 (Lev. I, II ve III, 16) ve 1970 (Lev. III, 15) dönemlerinde yapılan kazılarda ve sistematik kazılar başlamadan evvel (Lev. III, 14) ele geçirilmiştir. Bu figürinlerden 3’ü hariç ki, bunların tabakaları belli değildir, diğerleri ölü hediyesi olarak höyüğün P/37 ve P/37-38 plankarelerine rastlayan ve megaron planlı binanın² güneydoğu köşesinin tam altında ortaya çıkartılan dikdörtgen planlı 2 taş sanduka mezardan biri içinde bulunmuştur.

Figürinlerden yalnız biri mermerden (Lev. III, 16), diğerleri alabasterden yapılmış olup, cilâlanmışlardır. Ölçüleri 3 cm. ile 16.5 cm. arasında değişir. Ölü hediyesi olan figürinlerden bazılarının aşınma (Lev. I, 2) veya vücutlarında hasar (Lev. I, 3; II, 7 ve 11) göstermeleri ve diğerlerinin baş ve boyunlarının olmamaları (Lev. I, 4-5 ve II, 8, 12-13) nedenleri ile bu eserlerin mezara konulmadan evvel kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır.

¹ Bu eserleri ilk defa Londra’da hazırlamış olduğum “İnsan Figürinlerinin Gelişimi” ile ilgili doktora tezimde kullanmama ve şimdi de bu makale ile yayınlamama müsaade eden Kültepe Kazısı Müdürü hocam Prof. Dr. Tahsin Özgüç’e teşekkürlerimi sunarım.

² T. Özgüç; Yeni Araştırmaların Işığında Eski Anadolu Arkeolojisi, *Anadolu* VII, 1963 Plan I, Levha IV ve V.

Bu figürinlerden biri hariç, diğerlerinin hangi pozisyonda tasvir edildikleri, aşırı derecede stilize edilmiş olmaları nedeni ile belli değildir. Hariç tutulan figürin (Lev. III, 14) ayakta durur vaziyette ve diğerleri gibi yassı olarak yapılmıştır. Bu figürinin üzerinde arkada birbirini kesen bandlara asılı kare şeklinde bir önlük görülür. Ayrıca gözleri de işlenmiştir. Gözlerin belirtilmesi bakımından tabakaları belli olmayan diğer 2 figürin de (Lev. III, 15-16) bu figürini andırır. Bu eserlerden birinde ayrıca kaşlar da 2 düz hatla belirlenmiştir (Res. 16). Hakikatte, bu son figürinin bir insanı temsil ettiğini göz ve kaşlara sahip olmasından anlıyoruz, çünkü kendisi oval biçimli yassı bir çakıl taşına benzer bir mermer parçasıdır. Gözleri işlenmiş ikinci figür daha fazla antropomorfik özellik gösterir. Üçgen biçimli başı ile düşey dikdörtgen vücudu arasında boynu gösterilmiştir.

Mezarda bulunmuş figürinlere gelince, bunların baş ve boynuları kısa veya uzun, gittikçe sivrileşen saplarla temsil edilmiştir. Vücutlarının işlenişi bakımından 2 grupta toplanırlar: belleri 2 çentikle belirlenenler (Lev. I) ve belirlenmeyenler (Lev. II). Beli gösterilmeyen figürinlerin vücutları oval (Lev. II, 6-8), yuvarlak (Lev. II, 9-10), kare (Lev. II, 11-12) ve yatay dikdörtgen (Lev. II, 13) şeklinde işlenmişlerdir.

Figürinlerin tarihleri ve benzerleri :

Yukarıda bahsedildiği gibi, ölü hediyesi figürinler “megaron planlı binanın” altında, bir tabaka içindeki mezarda bulunmuştur. T. Özgüç’ün yazdığı gibi, Kültepe’de “megaron planlı bina” Eski Tunç Çağı III’ün “b” safhasına tarihlenir. Bu safha, ayrıca, Kültepe’de “Intermediate” (= Geçişçağı) ismi verilen boyalı çanakçömlekle karakterize edilir. T. Özgüç’ün ifade ettiği üzere, bu boyalı keramik höyükte ilk defa aynı devrin “c” safhasında ortaya çıkar ki, bu yenilik Kültepe’de Eski Tunç Çağı III’ün başladığına işaret eder. Hafir mezarların bulunduğu tabakada “Intermediate” keramiğin bulunmadığını tesbit etmiş ve bu nedenle figürinler Eski Tunç Çağı II devrine ait bir tabakaya tarihlenmiştir.

Mezarda ele geçirilmiş ve başları, boynuları bir sap ile gösterilmiş olan bu figürinlerin paralelleri güneybatı, kuzeybatı ve Orta Anadolu’daki merkezlerde görülür. Bu tip figürinlerin bilinen en eski örnekleri Can Hasan’ın Geç Kalkolitik devre tarihlenen I inci taba-

kasında ortaya çıkarılmıştır³. Aynı devre tarihlenen diğer bir örnek ise, Burdur ilinin tam güneyine düşen kazılmamış bir höyük olan Aktaş'ta tesadüfen ele geçirilmiştir⁴. Eski Tunç Çağı I'e ait bu tip eserler bir grup halinde Beycesultan'ın XVII nci tabakasında⁵, Alacahöyükte⁶, Yortan mezarlığında⁷, Hacılar⁸ ve Ağın⁹ gibi kazılmamış höyüklerde bulunmuştur. Bu figürinler Eski Tunç Çağı II'de yalnız kuzeybatı ve Orta Anadolu'da görülürler ve Thermi¹⁰, Truva¹¹, Karayavşan¹², Asarcıkhöyük¹³ ve Alishar¹⁴ gibi merkezlerde ortaya çıkarılmışlardır.

Kültepe örnekleri Eski Tunç Çağı I figürinlerinden ziyade Eski Tunç Çağı II merkezlerinde bulunmuş olanlarla müşterek hususiyetler gösterirler, çünkü Kültepe eserlerinde kollar hiçbir şekilde temsil edilmemiştir. Buna mukabil Kültepe örneklerinin bazılarında bel 2 çentikle belirtilmiştir (Lev. I). Bu bakımdan da bu tiplerin paralelleri yoktur. Belleri işaretlenmemiş Kültepe figürinlerinin, vücutları yatay

³ Yayınlanmamış olan bu eserler Ankara Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.

⁴ Kunst und Kultur der Hethiter, Zürich 1961 Res. 4.

⁵ S. Lloyd - J. Mellaart; Beyce Sultan, 1962 Cilt I Res. F. 1 No. 1-14 ve Levha XXXII No 1.

⁶ R. O. Arık; Alacahöyük Hafriyatı - 1935, 1937 Levha CCXXI No. 138.

⁷ H. Bossert; Altanatolien, 1942 Res. 129.

⁸ Yayınlanmamış olan bu eserler Konya'daki Koyunoğlu Müzesinde muhafaza edilmektedir.

⁹ S. Alp; Güneybatı Anadolu'da bulunmuş olan Eski Tunç Çağı Mermer İdolları, *Belleten* 29, 1965 Levha V No. 8-9.

¹⁰ W. Lamb; Excavations at Thermi in Lesbos, 1936 Levha XXVI No. 30-54, 30-55 ve 31-73.

¹¹ C. W. Blegen ve diğerleri; Troy I: The First and Second Settlements 1950 Cilt I Kısım 2 Levhalar Res. 216 No. 37-359.

H. Schliemann; Ilios, 1880 No. 211.

W. Dörpfeld; Troja und Ilion, 1902 Cilt I No. 345b ve 345c.

¹² Yayınlanmamış olan bu eserler Ankara Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.

¹³ W. Orthmann; Untersuchungen auf dem Asarcık höyük bei Ilıca, *Istanbul Mitteilungen* 1966 Levha 7 No. 3.

¹⁴ E. Schmidt; The Alishar höyük: seasons of 1928 and 1929, kısım I cilt XIX Res. 62 No. 70, 2182, 956, 957, 103.

H. H. von der Osten; The Alishar höyük: seasons of 1930-32, kısım I cilt XXVIII Res. 182 No. 1318, 805, 1511.

dikdörtgen şeklinde olanlarının benzerleri Asarcıkhöyükte¹⁵, Thermi'de¹⁶, yuvarlak olanlarının eşleri Thermi¹⁷, Karayavşan¹⁸, Alisharhöyük'te¹⁹ görülür. Hernekadar bu paraleller mermer²⁰ veya pişmiş topraktan²¹ yapılmış iseler de. Karayavşan ve Alishar'da bulunmuş olan örneklerde vücutların çizgi bezeklerle süslenmelerine ilaveten gözler de işaretlenmiştir. Kültepe'de pişmiş toprak figürinler de bulunmuştur²², fakat bunlarda yalnız vücutlar süslenmiştir. Ayrıca, Kültepe'den bir mermer örnek de bilinmektedir²³. Tam benzeri Alishar'da²⁴ görülen bu eser sistematik kazılardan önce tesadüfen ele geçmiştir.

Ayakta durur vaziyette gösterilmiş figürine gelince, bu eserin paralelleri yalnız Orta Anadolu'da görülür. Bu figürin Orta Anadolu lu örneklerden yalnız boynunun çok uzun olması ile değil, fakat alabasterden yapılmış olması ile de farklılık gösterir. Alishar²⁵, Eti Yokuşu²⁶ ve Koçumbeli'de²⁷ bulunmuş figürinler pişmiş topraktan yapılmışlardır. Eti Yokuşu ve Koçumbeli örneklerinde de kare şeklinde bir önlük vardır, fakat bu önlük Kültepe figürindeki gibi bantlı değildir. Ayakta durur vaziyette ve kare şeklinde bir önlük ile gösterilmiş olması nedeniyle bu tesadüfi buluntu Alishar, Eti Yokuşu ve Koçumbeli örnekleri gibi Eski Tunç Çağı II'ye tarihlenir.

İkinci tesadüfi buluntunun tam benzeri yoktur. Bununla beraber düşey dikdörtgen şeklinde bir vücuda sahip olması nedeni ile Batı

¹⁵ W. Orthmann; Ibid. loc. cit.

¹⁶ W. Lamb; Ibid., Levha XXVI No. 30-35.

¹⁷ W. Lamb; Ibid., Levha XXVI No. 30-54.

¹⁸ Ankara Müzesinde.

¹⁹ E. Schmidt; Ibid., Res. 62 No. 956, 957, 103.

H. H. von der Osten; Ibid., Res. 182 No. 805, 1511.

²⁰ Thermi, Asarcık höyük ve Alishar (Osten, Res. 182 No. 805 ve Schmidt Res. 62 No. 956).

²¹ Karayavşan ve Alishar (Schmidt, Res. 62 No. 957, 103 ve Osten, Res. 182 No. 1511).

²² Halen bu eserler yayınlanmamıştır.

²³ K. Karamete; Idoles Recemment Découvertes au Kültepe, *Revue Hittite et Asiatique* 1938 29 Janv. Levha 3 No. 20.

²⁴ H. H. von der Osten; Ibid., Res. 182 No. 805.

²⁵ H. H. von der Osten; Ibid., Res. 183 No. 144.

²⁶ Ş. A. Kansu; Les Fouilles d'Eti Yokuşu, 1940 Res. 81 No. 382, 290, 291.

²⁷ Yayınlanmamış olan bu eserler Orta Doğu Teknik Üniversitesi Müzesinde muhafaza edilmektedir.

Anadolu'daki merkezlerdeki Eski Tunç Çağı II²⁸ ve III²⁹'e ait figürinleri hatırlatır. Yalnız, üçgen şeklindeki başı batıya yabancıdır, fakat Kültepe'de Eski Tunç Çağı III'de ele geçirilmiş olanların benzeridir. Ancak, Kültepe'de bu üçgen başlar istisnasız olarak daima uzun boyunlu ve yuvarlak gövdeli olarak yapılmış yassı figürinlerde görülür³⁰. Gözlerinin iri yuvarlak oyuklar şeklinde gösterilmiş olması nedeni ile bu figür yine Orta Anadolu'da pişmiş topraktan yapılmış ve sadece Eski Tunç Çağı II'ye ait eserlerin³¹ paraleli olarak kabul edilir. Bu nedenle de alabasterden yapılmış olmasına rağmen Eski Tunç Çağı II'ye tarihlenir.

Tabakası belli olmıyan oval biçimli figürin, şekil bakımından şüphesiz Orta Anadolu'ya yabancıdır ve benzerleri Truva ve Aphrodisias'ın Eski Tunç Çağı III tabakalarında görülür. Aphrodisias örnekleri dikdörtgen biçimlidir³². Buna mukabil Truva figürinleri fasulye³³ ve dikdörtgen³⁴ şeklinde görüldüğü gibi oval olarak da yapılmışlardır³⁵. Her iki merkezde de bulunanlarda gözler ve kaşlar ensize nokta ve çizgilerle belirtilmiştir. Truva eserlerinde kaşlar kıvrılmış ve yüzün ortasında birleştirilerek burun teşkil edilmiştir. Kültepe örneğinde kaşlar düz hatlarla gösterilmiştir ve şekli itibarı ile de Eski Tunç Çağı III'e tarihlenir.

Neticeler :

Kültepe'de bu eserlerin keşfinden sonra şimdi açıkça bellidir ki, Orta Anadolu ve bilhassa Kayseri ovası antropomorfik idollerin

²⁸ C. W. Blegen; *Ibid.*, Res. 360 No. 36-297, 37-628, 37-49, 37-258 Res. 216 No. 33-324, H. Schliemann; *Ibid.*, Res. 224 ve 223, W. Dörpfeld; *Ibid.*, Res. 344f.

²⁹ C. W. Blegen ve diğerleri; *Troy II: The Third, Fourth and Fifth Settlements*, 1951 Cilt II Kısım 2 Levhalar Res. 48 No. 34-436, 33-179 ve Res. 149 No. 37-82, 36-406.

B. Kadish; *Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias* 1967 *American Journal of Archaeology* 73, 1968 Jan. Levha 23 Res. 5 B. Kadish; *Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias* 1968-1969, *AJA*, 76 1971 Levha 29 Res. 33.

³⁰ N. Özgüç; *Marble Idols and Statuettes from the Excavations at Kültepe*, *Bulleten* 21 1957 Res. 17-18, 21, K. Karamete; *Ibid.*, No. 15-16.

³¹ Alishar höyük, Koçumbeli, Ahlatlıbel, Eti Yokuşu.

³² B. Kadish; *Ibid.*, 1971 s. 131 No. 8.

³³ W. Dörpfeld; *Ibid.*, Res. 348b.

³⁴ W. Dörpfeld; *Ibid.*, Res. 348a ve 348i.

³⁵ H. Schliemann; *Ibid.*, No. 215.

W. Dörpfeld; *Ibid.*, Fig. 348h.

takdimi bakımından güneybatı ve kuzeybatı Anadolu'dan farklılık göstermez. İlk defa Geç Kalkolitik devirde Can Hasan'da, daha sonra Eski Tunç Çağı I'de Beycesultan'da görülen sap başlı figürinler, kuzeybatı ve Orta Anadolu'da Eski Tunç Çağı II'de bulunmuşlardır. Yalnız, bu figürinlerin bu devirde aniden mi ortaya çıktıkları, veya Geç Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı I örneklerinin devamı mı oldukları bilinmemektedir. Bu hususta bir mütalaa vermek mümkün değildir, çünkü bu tip eserlerin bulunduğu Karayavşan ile Asarcık höyükte Eski Tunç Çağı II'den öncesine tarihlenen kültür katları yoktur ve Alishar'da tespit edilmiş olan Eski Tunç Çağı I'e ait tabakalarda bu figürinlere rastlanılmamıştır. Diğer taraftan, sap başlı figürinlerin Orta Anadolu'ya Eski Tunç Çağı II devrinde kuzeybatı Anadolu'dan tanıtılmış olabileceği düşünülebilir. Bu görüş de henüz tutarsızdır, çünkü bu bölgede de Eski Tunç Çağı II'den eskiye ait kültür katları veren bir merkez bulunamamıştır. Ayrıca, Thermi, Truva gibi merkezlerdeki örneklerin sayısı çok azdır.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Kültepe'nin iki tesadüfi buluntusu (Lev. III, 15-16) Orta ile batı Anadolu arasında bir kültürel bağlantı gösterir. Bu bağ, H. Schliemann'ın Truva'da yaptığı kazıda bulduğu bir figürin başı³⁶ ile daha da kuvvetlendirilebilir. Söz konusu baş üçgen şeklindedir ve tek merkezli ikişer daire ile belirtilmiş göz- lere sahiptir. Ayrıca, boyun üzerinde ensize düz hatlar vardır ki, bunların boyun kolyeleri olduğu söylenebilir. Böyle özelliklere sahip bu tip başlar Kültepe'ye hastır ve yalnız Eski Tunç Çağı III'de görülür. Her ne kadar Kültepe'nin daima alabasterden yapılmış olanlarına tezat olarak pişmiş topraktan olmasına rağmen, Truva'da ele geçirilen bu örnek Kayseri ovası dışında bulunmuş olan ilk eserdir.

Eski Tunç Çağı III'de Kültepe'de sap başlı figürinler yoktur ve mevcut eserler, alabasterden yapılmış, oturmuş kadın heykelciklerine³⁷ ilâveten yukarıda sözü edilen üçgen başlara sahip uzun boyunlu ve yuvarlak gövdeli insanı temsil eden formlardır. Bu yassı figürinlerin yalnız gözleri, kaşları gösterilmemiş, fakat vücutları da eşsiz şekilde süslenmiştir ve bunlar yuvarlak planlı taş sanduka mezar- larda bulunduğu kadar megaron planlı bina içerisinde de ele geçiril-

³⁶ H. Schliemann; Troja, 1884 No. 72.

³⁷ N. Özgüç; Ibid., Res. 1 ve 2-3.

T. Özgüç; Ibid., Levha III.

mişlerdir³⁸. Stratigrafik durumları göz önüne alınırsa, Eski Tunç Çağı III figürlerinin aynı devrin II. safhasındakilerden geliştiği kabul edilir. Bununla beraber bu gelişimi gösteren elimizde yeterli örnekler yoktur. Zaten, Eski Tunç Çağı III devrini temsil edenleri incelersek ki; bunlar 2 başlı³⁹, 3 başlı⁴⁰ veya 4 başlı⁴¹ olabilir veya vücutları üzerine işlenmiş doğal insan figürleri⁴², kendileri gibi formlar⁴³ ve arslanlar⁴⁴ bulunabilir, bu figürlerin doğrudan doğruya Eski Tunç Çağı II'dekilerden tekamül etmedikleri fakat yabancı bir kültürün tesiri altında geliştikleri anlaşılır. Figürinlerin göğüslerine işlenmiş ve Anadolu'da bu devirde mevcut olduğuna dair bir delili bulunmayan arslan figürleri, tesirin, T. Özgüç'ün çok önceleri yazdığı gibi, güneyden geldiğine işaret eder. Tesirin güneyden geldiği, Kültepe'nin daha sonraki devirleri temsil eden Karum tabakalarından (Tabaka II ve Ib) açıkça bellidir. Zaten, Suriye tipi şişelerin öncülerinin Eski Tunç Çağı II mezarında bulunması ve hakiki Suriye şişelerinin N. Özgüç'ün ortaya koyduğu şekilde Kültepe'de Eski Tunç Çağı III'de⁴⁵ ortaya çıkarılmış olması, Kültepe'nin güneyle olan bağlantısını doğrular.

³⁸ N. Özgüç Ibid, s. 61 v.d. ve T. Özgüç; Ibid., sayfa 12.

³⁹ N. Özgüç; Ibid., Res. 16.

⁴⁰ A. T. Olmstead; Two stone idols from Asia Minor, *Syria* 10 1929 Levha LXXX No. 1.

⁴¹ Yayınlanmamış olan bu eser Ankara Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.

⁴² S. Przeworski; Ein Altkleinasiatisches Alabaster - Fragment in Dresden, *Archiv Orientalni* 1932, Cilt IV Levha II.

⁴³ K. Karamete; Idoles du Kültepe au Musée de Kayseri, *Revue Hittite et Asianique* 18, 1935 Janv. Levha 5 No. 1.

K. Karamete; Idoles du Kültepe au Musée de Kayseri, *Revue Hittite et Asianique* 24, 1936 Juil. Levha 11 No. 13.

⁴⁴ N. Özgüç; Ibid., Res. 12.

⁴⁵ T. Özgüç; Ibid., sayfa 12.

KATALOG *

- Resim 1. Kt. K/T 220.
Yük. 9 cm Kal. 0.9 cm
- „ 2. Kt. K/T 203
Kısmen aşınmış. Yük. 11.9 cm Kal. 1.5 cm
- „ 3. Kt. K/T 201
Vücudun sağ tarafı hasarlı. Yük. 8.5 cm Kal. 1.2 cm
- „ 4. Kt. K/T 219
Başı kırık. Yük. 10.1 cm Kal. 1.4 cm
- „ 5. Kt. K/T 202
Baş ve boynu kırık. Yük. 8.1 cm Kal. 1.1 cm
- „ 6. Kt. K/T 224
Yük. 12.4 cm Kal. 1 cm
- „ 7. Kt. K/T 226
Vücudun aşağı kısmı kırık. Yük. 10 cm Kal. 1.1 cm
- „ 8. Kt. K/T 223
Baş ve boyun kırık. Yük. 9.1 cm Kal. 1 cm
- „ 9. Kt. K/T 204
Yük. 16.5 cm Kal. 1.2 cm
- „ 10. Kt. K/T 228
Yük. 11.4 cm Kal. 1.3 cm
- „ 11. Kt. K/T 218
Vücudun sağ alt köşesi kırık. Yük. 10 cm Kal. 1.1 cm
- „ 12. Kt. K/T 217
Baş ve boyun kırık. Yük. 10.3 cm Kal. 1.4 cm
- „ 13. Kt. K/T 222
Baş ve boyun kırık. Yük. 8.2 cm Kal. 0.9 cm
- „ 14. Kayseri Müzesi 1963
Yük. 5 cm Kal. 1.4 cm
- „ 15. Kt. K/T
Yük. 6.1 cm Kal. 1.3 cm
- „ 16. Kt. K/T 177
Yük. 3.4 cm Kal. 1.2 cm

* Bu figürinlerden bir kısmı Ankara Arkeoloji Müzesinde, bir kısmı da Kayseri Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmektedir.